

De inkomensverdeling van toekomstige ouderen in Nederland

Het rapport van de commissie-Goudswaard concludeert dat verwachte kostenstijgingen in pensioenregelingen opgevangen moeten worden door een beperking van de pensioenambitie of de pensioenzekerheid. Een voorspelling van de inkomensverdeling van toekomstige ouderen tot en met 2020 geeft aan dat een verlaging van de collectieve pensioenambitie naar verwachting geen grote problemen zal opleveren.

Zowel de AOW als de aanvullende pensioenen opgebouwd via de werkgever zijn gevoelig voor de toenemende pensioenkosten als gevolg van de vergrijzing van de bevolking. Het demissionaire kabinet-Balkenende IV had al besloten tot structurele aanpassingen van het omslagstelsel waarop de financiering van de AOW grotendeels is gebaseerd. Een van de aanpassingen was een stijging van de AOW-gerechtigde leeftijd van 65 naar 67 jaar (Ministerie van SZW, 2009). De daling van het aantal premiebetalers ten opzichte van het aantal gepensioneerden zorgt ervoor dat financiële tegenvallers voor pensioenfondsen, zoals veroorzaakt door de recente kredietcrisis, steeds moeilijker door premieverhogingen kunnen worden opgevangen. De commissie-Goudswaard (Goudswaard *et al.*, 2010) bespreekt dit en is van oordeel dat er nauwelijks meer rek zit in de premies voor aanvullend pensioen. De premie ligt historisch gezien nu al op een hoog niveau en wanneer deze verder zou toenemen stijgen de loonkosten, wat door een negatief effect op de concurrentiepositie van Nederland leidt tot verminderde investeringen en een afname van de werkgelegenheid. Hierom stelt de commissie dat oplossingen gezocht moeten worden in het verlagen van de ambitie ten aanzien van de hoogte van het pensioen, ofwel in het accepteren van een hoger pensioenrisico. Beide oplossingen hebben gevolgen voor de inkomenspositie van toekomstige ouderen. Om beslissingen te kunnen maken ten aanzien van het evenwicht tussen de pensioenambitie en het pensioenrisico is het van belang inzicht te hebben in de inkomensverdeling van toekomstige ouderen zonder pensioenhervormingen. Deze zal onder meer door de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen en het toegenomen aantal echtscheidingen anders zijn dan de inkomensverdeling van de huidige ouderen. Aan de hand van de voorspellingen van het ministerie van SZW (2006) en Knoef *et al.* (2009) concludeert de commissie-Goudswaard dat een lagere collectieve pensioenambitie niet tot grote problemen zal leiden. Om inzicht te verschaffen in de toekomstige inkomensverdeling van ouderen wordt in Knoef

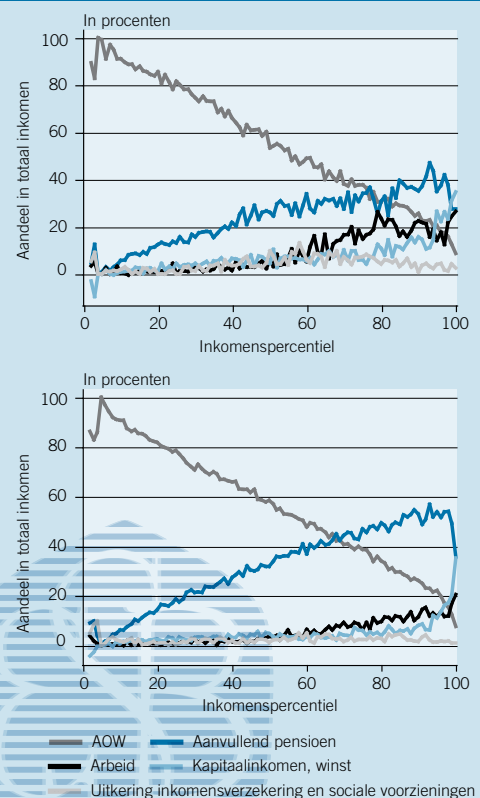
et al. (2009) gebruikgemaakt van de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) en het Inkomens Panelonderzoek (IPO). Het IPO is een longitudinaal steekproefonderzoek gebaseerd op circa 75.000 huishoudens in 1989 tot zo'n 90.000 huishoudens in 2007. Het is een administratieve dataset inclusief institutionele huishoudens, zoals ouderen in verpleeg- of verzorgingstehuizen. In dit onderzoek worden huishoudinkomens meegenomen van steekproefpersonen tussen 36 en 90 jaar, geboren tussen 1917 en 1970.

De inkomenscompositie en -verdeling van huidige ouderen

Het inkomen van mensen van 65 jaar en ouder bestaat voornamelijk uit AOW en aanvullend pensioen. Figuur 1 geeft de compositie van het inkomen van 65- tot 90-jarigen in 1989 en 2007, voor verschillende delen van de inkomensverdeling. Dit geeft een beeld welke delen van de inkomensverdeling vooral geraakt worden door veranderingen in respectievelijk de AOW en het aanvullend

Figuur 1

Compositie van het inkomen van 65-plussers in 1989 (boven) en 2007 (onder).

Bron: IPO, bewerkt 2016

MARIKE G. KNOEF
Promovendus aan de
Universiteit van Tilburg
en onderzoeker bij
CentERdata

ROB J.M. ALESSIE
Hoogleraar aan de Rijks-
universiteit Groningen

ADRIAAN S. KALWIJ
Universitair docent aan de
Universiteit Utrecht

pensioen. De AOW is de belangrijkste inkomstenbron voor huishoudens aan de onderkant van de verdeling in zowel 1989 als 2007. In 2007 zijn vanaf het zeventigste percentiel aanvullende pensioenen belangrijker dan de AOW. Tussen 1989 en 2007 zijn aanvullende pensioenen steeds omvangrijker geworden, zowel voor de huishoudens aan de onderkant van de inkomensverdeling als de huishoudens aan de bovenkant.

Arbeidsinkomsten beginnen pas een rol te spelen voor de 35 procent rijkste huishoudens, terwijl kapitaalinkomsten slechts in de top vijf procent van de huishoudens van belang zijn.

Naast de inkomenscompositie is ook de inkomensverdeling veranderd. Tabel 1 geeft de inkomensontwikkeling tussen 1990 en 2005. In die periode is het gemiddelde gestandaardiseerde huishoudinkomen van 65-plussers met negen procent toegenomen, gecorrigeerd voor inflatie. Deze groei was het grootst aan de onderkant van de verdeling. Voor het tiende percentiel bedroeg de groei gemiddeld een procent per jaar, terwijl dit voor het negentigste percentiel slechts 0,3 procent was. Dit laatste is voornamelijk bepaald door een daling in het negentigste percentiel tussen 1990 en 1995. De Theil-index laat zien dat er na een daling tussen 1990 en 1995 een stijging is geweest in de inkomensongelijkheid tussen 1995 en 2005 onder ouderen in de leeftijd 65–90.

Tabel 1 richt zich op gestandaardiseerde huishoudinkomens, wat betekent dat huishoudinkomens gecorrigeerd zijn voor verschillen in grootte en samenstelling. Er wordt gebruikgemaakt van de equivalentiefactoren van het CBS, waarin het eenpersoonshuishouden het standaardhuishouden is en waarin bijvoorbeeld verondersteld wordt dat een paar met twee kinderen 88 procent meer inkomen nodig heeft dan een alleenstaande. Om inzicht te krijgen in de inkomensverdeling van toekomstige ouderen wordt gebruikgemaakt van een microsimulatiemodel, dat rekening houdt met demografische en sociaal-economische ontwikkelingen, en de effecten hiervan op de inkomens van huishoudens.

Voorspelling persoonskenmerken tot en met 2020

Met behulp van het dynamische simulatiemodel worden eerst de karakteristieken van personen tot en met 2020 voorspeld. De representatieve huishoudens uit het IPO van 2007 vormen het uitgangspunt voor deze berekeningen. Gedurende de periode 2007–2020 hebben personen ieder jaar een kans om te overlijden, zij kunnen trouwen, scheiden, weduwe of weduwnaar worden en hun arbeidsmarktpositie kan veranderen. In geval van een huwelijk wordt er een nieuwe synthetische persoon aan het huishouden toegevoegd. Er kunnen

Inkomensschokken kunnen persistente gevolgen hebben, waarbij de resultaten uitwijzen dat de mate hiervan toeneemt met leeftijd

nieuwe kinderen geboren worden en oudere kinderen kunnen het huishouden verlaten. Voor het al dan niet plaatsvinden van voornoemde veranderingen worden overgangskansen berekend. Overgangskansen met betrekking tot burgerlijke staat worden geschat met behulp van de GBA. Het IPO van de jaren 1989–2007 wordt gebruikt om de overgangskansen voor arbeidsmarktposities te schatten. In de schattingen van de overgangskansen is rekening gehouden met cohorteffecten, om bijvoorbeeld de toegenomen arbeidsparticipatie van jongere cohorten vrouwen te incorporeren. Bij het voorspellen van de overlijdenskansen wordt gebruikgemaakt van de cohort- en geslachtspecifieke sterftetabellen van het CBS. Daarnaast variëren de overlijdenskansen tussen verschillende sociaal-

economische groepen. Wanneer de overlijdenskansen van het CBS onveranderd worden toegepast blijven arme mensen relatief te lang leven en zullen rijke mensen in het simulatiemodel gemiddeld korter leven dan in werkelijkheid het geval is. Daarom worden de overlijdenskansen vanaf leeftijd 65 aangepast voor differentiële sterfte naar inkomen. Hiervoor worden de kwartielratio's gebruikt die door Kalwij *et al.* (2009) zijn gerapporteerd, namelijk 2,2 voor mannen en 1,7 voor vrouwen. Dit betekent dat mannen in het onderste kwartiel van de inkomensverdeling in het model een 2,2 maal grotere overlijdenskans krijgen dan mannen in het bovenste kwartiel. Er kunnen interacties plaatsvinden tussen personen. Bijvoorbeeld, als een huishoudlid overlijdt, kan dit van invloed zijn op het arbeidsmarktgedrag van de overige huishoudleden. Gegeven de geschatte overgangskansen kunnen de kenmerken van alle personen tot en met 2020 worden voorspeld.

De inkomensvergelijking

Om de effecten van de demografische en sociaal-economische ontwikkelingen van personen op het gestandaardiseerde huishoudinkomen te bepalen, is een inkomensvergelijking geschat op basis van het IPO 1989–2007. Vanwege het panel-karakter van de data kan aan de hand van een *fixed effects*-analyse rekening worden gehouden met permanente verschillen tussen huishoudens. Zulke verschillen kunnen bijvoorbeeld veroorzaakt zijn door verschillen in opleidingsniveaus en productiviteitsverschillen tussen cohorten, die resulteren in inkomensverschillen (Kapteyn *et al.*, 2005). Verder houdt het model rekening met inkomensschokken, welke verschillend zijn voor verschillende typen huishoudens. Zo wordt gevonden dat jonge huishoudens grotere inkomensschokken ervaren dan oudere huishoudens en dat huishoudens met inkomsten uit arbeid of pensioen minder grote schokken ondervinden dan die zonder arbeid- of pensioeninkomsten. In de simulatie betekent dit dat de verdeling waaruit de inkomensschokken voor jonge huishoudens worden getrokken een grotere variatie heeft dan de verdeling van inkomensschokken voor oudere huishoudens. Inkomensschokken kunnen persistente gevolgen hebben, waarbij de resultaten uitwijzen dat de mate hiervan toeneemt met leeftijd. In de simulatieresultaten worden periode-effecten, bijvoorbeeld als gevolg van de conjunctuur, buiten beschouwing gelaten. Wel wordt rekening gehouden met de afschaffing van

Tabel 1

Gestandaardiseerd huishoudinkomen, leeftijd 65-90 (in europrijzen van 2005).

	Gemiddeld	Tiende percentiel (P10)	Vijftigste percentiel (P50)	Negentigste percentiel (P90)	P90/P10	P90/P50	P50/P10	Theil-index
1990	17.725	10.416	14.850	28.459	2,73	1,92	1,43	0,1016
1995	17.278	10.605	14.659	27.246	2,57	1,86	1,38	0,0914
2000	18.337	11.393	15.515	28.406	2,49	1,83	1,36	0,0947
2005	19.367	12.014	16.439	29.717	2,47	1,81	1,37	0,0962

Bron: IPO, bewerkt

de partnertoeslag AOW per 2015, maar niet met voorgestelde pensioenhervormingen. Inkomensveranderingen worden enkel veroorzaakt door de veranderingen in de karakteristieken van ouderen zoals huishoudsamenstelling, arbeidsmarktposities voor pensionering, levensverwachting en productiviteitsverschillen.

Meer vrouwen met aanvullend pensioen en minder weduwen

De resultaten bevestigen dat steeds meer vrouwen in de toekomst een aanvullend pensioen zullen ontvangen. Dit is een gevolg van de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen in de afgelopen decennia. Tussen 2010 en 2020 neemt het percentage vrouwen tussen 65 en 90 jaar met een aanvullend pensioen toe van 55 procent in 2010 tot en met zo'n 70 procent in 2020, inclusief aanvullende pensioenen voor nabestaanden. Het traditionele kostwinnersmodel is dus steeds minder van toepassing op toekomstige generaties ouderen. De commissie-Goudswaard gebruikt dit als argument voor versoering van het nabestaandenpensioen.

De resultaten wijzen uit dat het percentage weduwen in de leeftijdscategorie 65–90 jaar daalt van zo'n 38 procent in 2010 tot zo'n 31 procent in 2020. Deze daling is deels het gevolg van een compositie-effect: het percentage jonge ouderen in de groep 65–90 neemt toe en zij zijn minder vaak weduwe. Echter, ook wanneer cohortspecifieke percentages worden bezien daalt het percentage weduwen conditioneel op leeftijd, als gevolg van de convergerende levensverwachting van mannen en vrouwen. Dit betekent dat de opslag van het nabestaandenpensioen op de totale premie afneemt en een versoering van het nabestaandenpensioen, een van de genoemde opties van de commissie voor een lagere pensioenambitie, steeds minder impact heeft op de financiële toekomstbestendigheid van het pensioenstelsel.

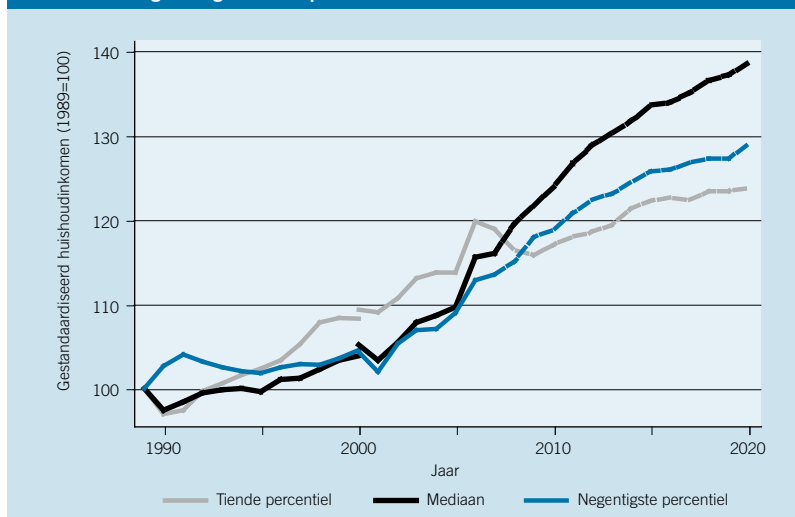
Inkomensverdeling tot en met 2020

Tabel 2 en figuur 2 presenteren de inkomensresultaten tot en met 2020. Het gemiddelde inkomen van ouderen tussen 65 en 90 jaar neemt tussen 2010 en 2020 naar verwachting zo'n tien procent toe.

Deze toename is niet voor iedereen gelijk. Wanneer in figuur 2 de gemiddelde gerealiseerde inkomensgroei van ouderen in de periode 1989–2007 wordt vergeleken met de voorspellingen tussen 2008–2020, wordt een daling van de gemiddelde inkomensgroei per jaar gevonden voor het tiende percentiel van 0,9 procent tot 2007 naar 0,3 procent na 2007, een stijging van de gemiddelde inkomensgroei per jaar voor het mediane inkomen van 0,8 procent tot 2007 naar 1,4 procent na 2007, en een stijging van de gemiddelde inkomensgroei per jaar voor het negentigste percentiel van 0,7 procent tot 2007 naar 1,0 procent

Figuur 2

Inkomensgroei onder ouderen (leeftijd 65–90). De doorgetrokken lijnen zijn realisaties en de onderbroken lijnen zijn voorspellingen; beide gecorrigeerd voor periode-effecten.

Bron: IPO, bewerkt

Tabel 2

Voorspellingen gestandaardiseerd huishoudinkomen toekomstige ouderen (in europrijzen van 2005).

Jaar	Leeftijd 65–90		
	2010	2015	2020
Gemiddeld	20.875	22.212	22.874
P10	12.280	12.829	12.976
P50	18.443	19.890	20.632
P90	32.162	34.059	34.925
P90/P10	2,62	2,65	2,69
P90/P50	1,74	1,71	1,69
P50/P10	1,50	1,55	1,59
Theil-index	0,091	0,091	0,092

inkomensgroei na 2007. De inkomensgroei van het merendeel van de 65- tot 90-jarige bevolking zal in de toekomst groter zijn dan in het verleden het geval was, en met name voor de mediane inkomens. Een lagere collectieve pensioenambitie hoeft daarom naar het oordeel van de commissie-Goudswaard niet tot grote problemen te leiden. Huishoudens aan de onderkant van de inkomensverdeling komen er echter minder goed van af. De lage groei van het tiende percentiel ten opzichte van de mediaan veroorzaakt een toename van de ongelijkheid in de onderste helft van de inkomensverdeling. Hier bevinden zich relatief veel huishoudens zonder aanvullend pensioen. De vraag rijst of de toegenomen ongelijkheid in de onderste helft van de verdeling wordt veroorzaakt door een toename in de ongelijkheid tussen huishoudens met en zonder aanvullend pensioen. Om deze vraag te beantwoorden wordt een Theil-decompositieanalyse gebruikt, geconcentreerd op de onderste helft van de inkomensverdeling (tabel 3). In de onderste helft van de inkomensverdeling heeft in 2010 21 procent van de huishoudens geen aanvullend pensioen. In 2020 is dit aandeel afgenomen tot vijftien procent. Zoals verwacht is het gemiddelde inkomen hoger voor de groep huishoudens met aanvullend pensioen dan voor de groep huishoudens zonder aanvullend pensioen. De inkomensongelijkheid is in 2010 en 2015 meer dan twee keer zo hoog voor huishoudens zonder dan met aanvullend pensioen, maar de toename in de Theil-index tussen 2010 en 2020 is groter voor de groep huishoudens met aanvullend pensioen. De decompositie laat zien dat in 2010 elf procent van de ongelijkheid in de onderste helft van de inkomensverdeling veroorzaakt wordt door ongelijkheid tussen de groepen huishoudens met en zonder aanvullend pensioen. In 2020 is dit gedaald tot vijf procent. De toename van de ongelijkheid in de onderste helft van de inkomensverdeling wordt dus niet veroorzaakt door een toenemende ongelijkheid tussen huishoudens met aanvullend pensioen en zonder aanvullend pensioen, inactieven en zelfstandigen, want deze neemt juist af.

Tabel 3 geeft aan dat de relatief lage inkomensgroei voor ouderen aan de onderkant van de inkomensverdeling vooral geldt voor hen met een klein aanvul-

lend pensioen. Dit zou een daling van de collectieve pensioenambitie, zoals voorgesteld door de commissie-Goudswaard, in de weg kunnen staan. Echter, de commissie geeft aan dat een hoge ambitie van collectieve aanvullende pensioenen niet de verstandigste manier is om armoede onder ouderen te voorkomen. Figuur 1 benadrukt dit, omdat de aanvullende pensioenen aan de onderkant van de inkomensverdeling maar een relatief klein deel van het totale inkomen vertegenwoordigen.

Conclusie

Voor een evaluatie van hervormingen in verband met de verwachte kostenstijgingen in pensioenregelingen, zoals besproken in het rapport van de commissie-Goudswaard, is het noodzakelijk inzicht te hebben in de inkomensverdeling van de toekomstige ouderen. Het is belangrijk om in te zien dat de inkomensverdeling van ouderen ook zonder pensioenhervormingen verandert als gevolg van onder meer een hogere levensverwachting, veranderingen in huishoudsamenstelling en een toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen. Door dit laatste, bijvoorbeeld, neemt het aantal vrouwen met een aanvullend pensioen in de toekomst toe.

De inkomens van de 65- tot 90-jarige bevolking zullen tussen 2010 en 2020 toenemen met gemiddeld zo'n 0,9 procent per jaar. Aan de hand van ondermeer deze verbeterde inkomenspositie concludeert de commissie-Goudswaard dat een verlaging van de pensioenambitie niet tot grote problemen hoeft te leiden. Huishoudens met een mediaan inkomen gaan er het meest op vooruit, met gemiddeld een procent inkomensgroei per jaar tussen 2010 en 2020. Huishoudens aan de onderkant van de inkomensverdeling komen er slechter van af, met gemiddeld 0,6 procent inkomensgroei per jaar tussen 2010 en 2020. Hierdoor stijgt de inkomensongelijkheid aan de onderkant van de verdeling. Dit komt niet door een toenemende ongelijkheid tussen huishoudens met aanvullend pensioen enerzijds, en inactieven en zelfstandigen anderzijds. Het zijn juist de huishoudens met kleine aanvullende pensioenen waarvoor de inkomensgroei achterblijft. Men kan zich afvragen of de pensioenambitie wel omlaag kan voor deze groep ouderen. Ook een daling van de pensioenzekerheid is voor deze groep moeilijk omdat zij niet veel capaciteit hebben om inkomensschokken op te vangen. Het hoog houden van de collectieve pensioenambitie lijkt echter geen effectieve manier om armoede onder ouderen te voorkomen. Aanvullend armoedebeleid is effectiever. Een andere door de commissie genoemde invalshoek die rekening houdt met de lage inkomens, is het verlagen van de pensioenfranchise, zodat huishoudens met een laag inkomen eerder pensioen opbouwen. De koopkracht gedurende het werkende leven wordt dan wel lager voor deze groep.

Een verlaging van de pensioenambitie heeft de grootste nadelige gevolgen voor huishoudens aan de bovenkant van de inkomensverdeling, waar het

Tabel 3

Theil-decompositie voor huishoudens met en zonder aanvullend pensioen in de onderste helft van de inkomensverdeling (in eurorijzen van 2005).			
Jaar	2010	2015	2020
Percentage huishoudens zonder aanvullend pensioen	21	18	15
Gemiddeld inkomen, huishoudens zonder aanvullend pensioen	12.608	13.448	13.859
Gemiddeld inkomen, huishoudens met aanvullend pensioen	14.825	15.776	16.030
Theil-index, huishoudens zonder aanvullend pensioen	0,033	0,039	0,039
Theil-index, huishoudens met aanvullend pensioen	0,013	0,016	0,022
Binnengroepsongelijkheid	0,0167	0,0197	0,0240
Tussengroepsongelijkheid	0,0020	0,0017	0,0012
Percentage tussengroepsongelijkheid	11	8	5

aandeel aanvullend pensioen in het totale inkomen relatief hoog is. Een lagere pensioenambitie, in de vorm van bijvoorbeeld een waarde vaste indexatieambitie in plaats van de welvaarts vaste indexatieambitie die in veel aanvullende pensioenregelingen geldt, heeft daarom een dempend effect op de toenemende inkomensongelijkheid aan de onderkant van de inkomensverdeling van ouderen. Wanneer de AOW ook waarde vast wordt, zoals voorgesteld door Den Butter (2010), laat een waarde vaste indexatieambitie voor aanvullende pensioenen de inkomensverdeling ongemoeid.

LITERATUUR

- Butter, F.A.G. den (2010) Een waarde vaste AOW is generatiebewust. *ESB*, 95(4579), 102-105.
- Goudswaard, K.P., R.M.W.J. Beetsma, T.E. Nijman en P. Schnabel (2010) Een sterke tweede pijler. *Naar een toekomstbestendig stelsel van aanvullende pensioenen*. Den Haag: Commissie Toekomstbestendigheid Aanvullende Pensioenregelingen.
- Kalwij, A.S., R.J.M. Alessie en M.G. Knoef (2009) Individual income and remaining life expectancy at the statutory retirement age of 65 in the Netherlands. *Netspar Discussion Paper Series*, 09/2009(033).
- Kapteyn, A., R.J.M. Alessie en A. Lusardi (2005) Explaining wealth holdings of different cohorts: productivity growth and social security. *European Economic Review*, 49(5), 1361-1391.
- Knoef, M.G., R.J.M. Alessie en A.S. Kalwij (2009) Changes in the income distribution of the Dutch elderly between 1989 and 2020: a microsimulation. *Netspar Discussion Paper Series*, 09/2009(030).
- Ministerie van SZW (2006) *De toekomstige inkomenspositie van ouderen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Ministerie van SZW (2009) *Notitie arbeidsparticipatie ouderen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.